

Evoluția inegalităților educaționale în România: tranzițiile educaționale ale celor născuți până în 1985

Adrian Hatos*

Universitatea din Oradea

Abstract: *Post-communist transition has been an excellent occasion for quasi-experiments on the impact of large scale policies aimed at managing social inequalities, including those in the field of education. The present article investigates the dynamics of access to education for several cohorts of Romanian citizens born until 1985 by following the expansion of various levels of education but especially of the factors that have influenced the probability of accomplishing a specific educational career using the model of educational transitions. Our study on 4.500 Romanian citizens confirms the observations of previous works which, using models of educational transition, recorded the fact that the communist regimes from Central and Eastern Europe had not had any notable and durable effect on the leveling of the chances of access to high levels of instruction. Moreover, social inequalities had a significant impact on the probability of graduating from high-school and university during the entire period, especially through mechanisms of educational reproduction. In what regards intra-cohort comparisons, our data partially confirm the hypothesis of diminishing inequalities during the life-cycle. The analyses presented in this article confirm our expectations regarding the deepening of the inequalities of access for the generation educated during the post-communist period in the case of all the three types of transition investigated.*

Keywords: educational opportunities; social mobility; educational transitions; educational expansion; social reproduction.

Cuvinte-cheie: oportunități educaționale; mobilitate socială; tranziții educaționale; expansiunea educației; reproducere socială.

Introducere¹

Tranziția postcomunistă a fost ocazia unor veritabile cvasiexperimente privitoare la efectele unor politici de gestiune a inegalităților sociale, inclusiv în domeniul educației. Datorită eforturilor sistematice de

declasificare socială ale regimurilor comuniste și a politicilor de regularizare a fluxurilor școlare în direcția reducerii inegalităților de acces, în sociologia stratificării și mobilității sociale au căpătat o importanță notabilă eforturile de evaluare a impactului regimurilor comuniste asupra mobilității

* Universitatea din Oradea, Facultatea de Științe Socio-Umane, Strada Universității nr. 1, Oradea, România. E-mail: adrian@hatos.ro.

sociale și educaționale, adeseori în context comparativ est-vest sau/și de comparare a dinamicii mobilității educaționale în perioade de tranziție comparativ cu efectele regimului comunist. Articolul de față își propune să investigheze dinamica accesului la educație pentru mai multe cohorte de subiecți adulți din România născuți până în 1985, în mai multe perioade ale istoriei recente, inclusiv în anii care au urmat căderii regimului comunist, prin urmărirea expansiunii diferitelor trepte de învățământ, dar mai ales a factorilor care au influențat probabilitatea de a realiza un anumit traseu școlar. Articolul va încadra demersul de îndeplinire a obiectivelor de cercetare în problematica teoretică a tranzițiilor educaționale și a teoriilor despre evoluțiile inegalităților educaționale, pe de o parte, și în literatura despre evoluțiile inegalităților educaționale în țările comuniste și postcomuniste. După prezentarea componentelor metodologice voi aborda obiectivele cercetării prin tratarea empirică a următoarelor aspecte: descrierea expansiunii educației și a tranzițiilor educaționale pentru populația supusă investigației și modelarea probabilităților de realizare a tranzițiilor către cele trei trepte de învățământ fundamentale și testarea mai multor modele ale evoluției inegalităților educaționale.

Tranziții educaționale

Perioada studiilor de mobilitate educațională dedicate evaluării efectelor comunismului s-a suprapus cu o mutație majoră în tehnicile concrete de studiu al mobilității educaționale, prin abandonarea generală a cercetărilor care urmăreau să modeleze, de cele mai multe ori, lungimea carierei școlare (sau nivelul de educație cel mai înalt al persoanei) și trecerea la modele ale probabilităților de promovare a fiecărui nivel de instrucție, așa-numitele tranziții educaționale, a căror importanță și modalitate de abordare a fost consacrată prin câteva lu-

crări ale lui Mare de la începutul anilor '80 ai secolului trecut (Mare, 1980; Mare, 1981).

Această transformare pornește de la constatarea de bun-simț că un anumit nivel de instrucție atins în final, la capătul unei cariere școlare, este rezultatul unei succesiuni de tranziții, între diferitele niveluri ale carierei școlare. Modelul convențional al lungimii carierei școlare (sau al celui mai înalt nivel de instrucție atins) poartă implicit premisa că resursele necesare pentru toate tranzițiile reușite sunt similare ceea ce, în mod evident, nu este adevărat. Astfel, modelarea obținerii unei diplome de studii superioare induce o confuzie între resursele necesare pentru a face tranziția de la treapta secundară la cea superioară și resursele necesare pentru a face toate tranzițiile anterioare (absolvirea primarului, trecerea de la primar la secundar). În mod necesar trebuie modelate separat diferitele tranziții educaționale.

Modelul de analiză propus de Mare (modelul răspunsului logistic – *logistic response model*), devenit între timp normativ în studiile de mobilitate educațională, poartă un alt avantaj tehnic: predicția șanselor realizării tranzițiilor educaționale cu succes elimină efectele schimbărilor din distribuțiile marginale ale variabilelor incluse în analiză. Astfel, modelul răspunsului logistic poate elimina din evaluarea factorilor care influențează promovarea unui anumit nivel de instrucție impactul expansiunii educației, un fenomen pregnant în perioada comunistă (Mare, 1980). În condiții de expansiune educațională, toate categoriile sociale pot să beneficieze de oportunitățile sporite și să sporească ponderea celor din categorie care reușesc tranziția la diferite niveluri de instrucție. Faptul că un număr mai mare de tineri din clasa muncitoare reușește obținerea bacheloretului la un moment dat, comparativ cu perioade anterioare, nu semnifică o reducere a inegalităților educaționale, dacă sporul șanse de acces este similar sau chiar mai mare

în cazul celor din alte categorii socio-economice. Evoluția scorurilor relative pe categorii de origine socială măsurate prin rapoarte de șanse (*odds-ratio*) ne spune, de fapt, dacă într-o anumită perioadă de timp avem de-a face cu o reducere de facto a inegalităților de realizare a tranzițiilor educaționale.

Modelarea tranzițiilor educaționale incumbă și alte specificități metodologice care devin evidente prin comparație cu abordări precum cea a celei mai înalte trepte de învățământ parcurse. Cazurile incluse într-un model de regresie logistică sunt doar cele care au promovat nivelul de instrucție necesar pentru a începe tranziția. Promovarea studiilor superioare solicită deținerea unei diplome de bacalaureat și doar cei care au o diplomă de acest tip vor fi incluși în analiza probabilității de parcurgere a treptei superioare de educație. Prin urmare, eșantioanele corespunzătoare analizelor parcurgerii diferitelor trepte de învățământ pot să fie diferite.

De altfel, expansiunea educației și specificul rutelor școlare propuse în perioada comunistă fac deosebit de interesantă analiza pe două niveluri: cel secundar superior (corespunzător nivelurilor consecutive absolvirii gimnaziului) și cel al accesului în învățământul superior. Treptele inferioare – primar și gimnazial – fiind incluse în majoritatea perioadei în învățământul obligatoriu, cu excepția unei scurte perioade imediate venirii la putere a regimului comunist, nu are rost să fie analizate, cele consecutive fiind locul de manifestare probabil al inegalităților de șanse, prin obiectivarea aspirațiilor și resurselor materiale, culturale și sociale diferite ale familiilor din diferite clase sociale. Mai mult, rutele alternative disponibile în ciclul liceal – școala profesională, treapta I – doar și bacalaureatul solicită abordare empirică separată, aceste opțiuni având în anumite intervale din perioada comunistă o relevanță deosebită pentru familiile din România.

Evoluția învățământului românesc

În perioada interbelică, participarea la ciclurile post-gimnaziale era foarte scăzută, norma fiind finalizarea traseului școlar prin absolvirea școlii primare și gimnaziale: în anul școlar 1938-1939, din absolvenții de gimnaziu abia 7% dacă au continuat studiile în licee și școli profesionale (Florescu, 2010). De altfel, în anul școlar respectiv elevii de liceu și cei de școli profesionale reprezentau 2,96 și, respectiv, 2,35% din populația școlară, iar studenții doar 1,45%, în timp ce elevii din primar și gimnaziu constituiau 94,67% (idem).

După 1945, comunizarea învățământului românesc s-a produs în etape corespunzătoare accederii la puterea totală a mișcării comuniste susținute de Uniunea Sovietică.

Între 1945 și 1948 nu s-au implementat schimbări radicale, preluându-se structura organizațională interbelică, inclusiv școlile vocaționale organizate pe lângă întreprinderi. În intervalul respectiv a fost introdus „gimnaziul unic” în care elevii intrau fără admitere și a început o campanie de alfabetizare susținută prin sporirea numărului de licee pedagogice, furnizarea de învățători (Florescu, 2010).

Prima reformă radicală a fost adusă prin Legea din august 1948, prin care reorganizarea învățământului era corelată cu amplele eforturi de sovietizare a societății și economiei românești: toate serviciile educaționale au fost furnizate în regim gratuit, programele de învățământ au fost unificate, au fost desființate instituțiile de învățământ private sau cele independente, ciclul primar a fost declarat obligatoriu, manualele au fost distribuite gratuit, iar școlile au fost mixate pe criterii de gen (Florescu, 2010; Simonová și Antonowicz, 2006). Astfel de reforme s-au generalizat în întreaga regiune aflată sub ocupație sovietică în jurul anului 1948.

Pe lângă aceste măsuri generaliste de egalizare a accesului la educație pentru toate categoriile sociale, guvernele comuniste au implementat, în grade variabile, în perioada dominației comuniste, politici active de discriminare pozitivă în favoarea persoanelor din categoriile populare: blocarea accesului la învățământul superior al persoanelor din clasele „ostile” (fosta burghezie, clericii, funcționarii înalți ai regimului anterior) și favorizarea celor din clasa muncitoare prin cote de selecție (*numerus clausus*) la admiterea în învățământul superior (Simonová și Antonowicz, 2006).

O componentă importantă a reformelor educaționale din perioada comunistă a fost, pe lângă expansiunea cantitativă, dezvoltarea relativ mai importantă a învățământului profesional și industrial tehnic, justificată prin nevoia de forță de muncă calificată în sectoare industriale aflate în expansiune rapidă în majoritatea perioadei comuniste (Florescu, 2010). Tinerii din clasa muncitoare, care erau ghidați în alegerea rutei școlare pe principiul obținerii unei calificări care să asigure rapid un loc de muncă sigur, alegeau cel mai frecvent o astfel de școală după absolvirea gimnaziului fără a ține cont de faptul că un astfel de traseu era cel mai adesea incompatibil cu absolvirea studiilor superioare. Regăsim aici o

explicație pentru conservarea inegalităților sociale, mai ales cele care privesc parcurgerea ciclului terțiar, în țările comuniste: orientarea masivă către învățământul profesional a tinerilor cu status socio-economic scăzut (Simonová și Antonowicz, 2006), în timp ce alegerea studiilor superioare de către părinții din categoriile educate, în condițiile în care salariile erau relativ egalizate între niveluri de educație diferite, era un comportament de status, orice alternativă la studiile superioare reprezentând mobilitate descendentă.

Sprrijinul pentru învățământul vocațional la nivelul secundar superior² a fost legiferat prin reformele din 1968 și 1978. În 1968 s-au înființat două tipuri de licee: de cultură generală și de specialitate. Liceele de specialitate aveau misiunea de a asigura pregătirea profesională a elevilor. În 1978 s-a hotărât ca 90% dintre licee să aibă profile de specialitate tehnologică astfel că după această decizie majoritatea elevilor au învățat în licee industriale. În 1984, durata învățământului obligatoriu a fost prelungită la 10 clase și s-a introdus, în mod corespunzător, examenul de trecere în treapta a II-a de liceu, pentru cei care doreau să își finalizeze studiile cu o diplomă de bacalaureat (12 clase și promovarea examenului de bacalaureat), condiție pentru admiterea în învățământul superior.

Tabel 1: *Evoluția cifrelor de școlarizare în învățământul secundar superior în România comunistă*

	1950-1951	1960-1961	1970-1971	1980-1981	1989-1990
Licee	93.255	251.144	505.891	979.741	1.346.315
Școli profesionale	0	127.224	195.941	139.758	304.533
Absolvenți de studii superioare	9.510	10.296	28.840	38.615	27.620
Studenți la toate formele (zi, seral, ff)	53.007	71.989	151.885	192.769	157.041 ³

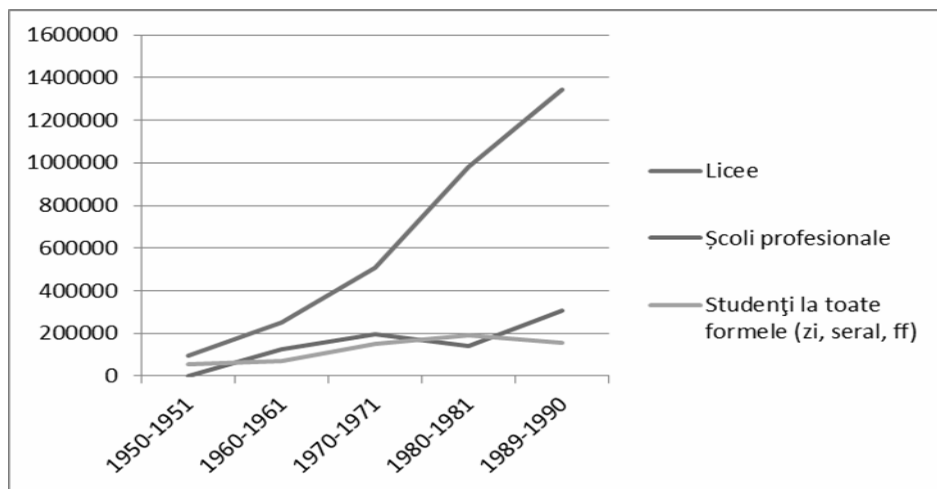
Sursa: Comisia Națională de Statistică (1990) apud Florescu, 2010; prelucrări ale autorului.

Cifrele din Tabelul 1 atestă expansiunea constantă a cifrelor de școlarizare în ciclul liceal în perioada comunistă spre deosebire de tendințele cantitative referitoare la

numărul de elevi din școlile profesionale și cele de maiștri. Relativa divergență dintre cele trei linii (Figura 1) arată că, în condițiile unor creșteri demografice spectacu-

loase, atât administratorii regimului comunist, cât și populația au manifestat o preferință clară pentru învățământul liceal, care

oferea posibilitatea finalizării cu diplomă de bacalaureat și înscrierea în învățământul superior, în dauna celui vocațional.



Sursa: Comisia Națională de Statistică (1990) apud Florescu, 2010; prelucrări ale autorului.

Figura 1: *Evoluția numărului de elevi și studenți în cele trei forme de învățământ post-gimnazial în perioada comunistă*

Datele românești nu reproduc tendința amintită mai sus, regăsită în majoritatea țărilor comuniste: orientarea masivă a tinerilor, mai ales a celor din categoriile defavorizate, către învățământul profesional și tehnic. O explicație pentru aceasta poate fi și faptul că, începând cu 1978, liceele din România, în marea lor majoritate, au devenit școli cu profil industrial, o mare parte din învățământul profesional desfășurându-se în instituții cu rang de liceu.

Pe de altă parte, evoluția numărului de absolvenți din instituțiile de învățământ superior nu a urmat tendința crescătoare generală a populației școlare, dependentă în mare măsură de fenomenele demografice din perioada respectivă. Dimpotrivă, raportând numărul de licențiați la populația școlară totală, putem constata o scădere a probabilității de acces în învățământul superior după maximumul de la începutul anilor '70. Restricționarea accesului în universități și politehnici din ultimele două de-

cade ale regimului condus de Nicolae Ceaușescu, coroborată cu presiunea unor cohorte de tineri produse de legile de stimulare a natalității adoptate după 1966 au creat o competiție acerbă pentru intrarea în ciclul terțiar de studii.

Expansiune educațională și inegalități de acces

Perioada comunistă a fost cea a unei importante expansiuni a educației la toate nivelurile, în toate țările comuniste, inclusiv în România. Un fenomen similar s-a produs însă și în țările capitaliste dezvoltate: în toată Europa, perioada postbelică a fost una a sporirii șanselor educaționale pentru toate categoriile de status socio-economic. Cu toate predicțiile optimiste ale politicienilor, dar și ale sociologilor, creșterea ofertei de studiu la niveluri rezervate anterior unor pături limitate de privilegiați

nu a dus la reducerea inegalităților educaționale (Nieuwbeerta, 1996; Raftery și Hout, 1993; Treiman, Ganzeboom și Rijken, 2003), identificate îndeobște prin efectele de reproducere intergenerațională a mai multor categorii de resurse din familia de origine: poziția de clasă – măsurată prin statusul ocupațional al părinților și capitalul cultural – măsurat prin nivelul de instrucție al părinților. Cu atât mai interesante sunt, prin urmare, analizele similare aplicate seturilor de date din țările post-comuniste în care au fost puse în practică politici țintite direct către reducerea decalajelor dintre clase sociale în ceea ce privește accesul la educație.

Constatări empirice privind expansiunea educației și dinamica inegalităților de acces în învățământ în țările comuniste

Inegalitățile care dispar

Studiile din paradigma tranzițiilor educaționale au constatat că, o dată cu înaintarea în cariera școlară, impactul factorilor de mediu social asupra probabilității de realizare a tranzițiilor scade. Mai precis, efectele indicatorilor originii socio-economice sunt mai tari cu cât tranziția educațională este la un nivel mai scăzut. Această regularitate, una dintre cele mai consistente rezultate ale acestei direcții de cercetare, obținută în aproape toate studiile de acest gen, indiferent de perioadă și de regim politic, este denumită modelul „efectelor care dispar” (Lucas, 2001). Scăderea impactului variabilelor de mediu socio-economic asupra probabilităților de realizare a tranzițiilor educaționale a fost explicată în mai multe feluri (Lucas, 2001): pierderile selective (Mare, 1980), perspectiva traseului vieții, modelul inegalității menținute la maximum (Raftery și Hout, 1993) și modelul inegalității menținute eficient (Lucas, 2001).

Eșecul aparent al politicilor comuniste de declasificare

Rezultatele cercetărilor privind efectele politicilor de destratificare în țările comuniste oferă o imagine inconsistentă. Concluzia generală este că reușitele țărilor comuniste în ceea ce privește atenuarea efectelor de reproducere socială în accesul la învățământ sunt puține și de scurtă durată. Ele au fost mai mari în fazele de început ale regimului politic comunist, iar apoi s-au atenuat până la a deveni similare cu cele din țările cu regim politic capitalist. Aceste tendințe sunt în consonanță cu concluziile referitoare la țările capitaliste dezvoltate, în studii separate sau în analize comparative, ceea ce ridică serioase semne de întrebare cu privire la eficiența pe termen lung a măsurilor de declasificare ale regimurilor comuniste. Comparând 31 de națiuni, dintre care 7 postcomuniste, din punctul de vedere al evoluției inegalităților educaționale în ultimele decenii, Treiman, Ganzeboom și Rijken (2003) constată slăbirea reproducerii sociale, prin efectul ocupației părinților, în țările comuniste. Un rezultat similar obținuseră, în 1993, și Shavit și Blossfeld (1993), când au stabilit că în 12 din cele 13 țări comparate (inclusiv câteva foste socialiste) efectul originii sociale scade în tranziții succesive către niveluri de instrucție din ce în ce mai înalte.

În ceea ce privește accesul la învățământul post-secundar (terțiar), Kreidl (2005) constată o scădere generală a inegalităților sociale de acces în perioada comunismului extrem (prima parte a anilor '50) dar o menținere a egalității, în unele țări comuniste chiar și în anii '70.

Inegalitate de clasă și inegalitate educațională

Studiile care privesc mobilitatea educațională în țările Europei Centrale și Răsă-

ritene arată că în perioada comunistă scade impactul statutului ocupațional al părinților, comparativ cu perioada pre-comunistă și crește cel al nivelului de instrucție al acestora (Mach și Peschar, 1990; Nieuwbeerta, 1996; Treiman, Ganzeboom și Rijken, 2003). Acest efect s-a manifestat cu deosebire în ceea ce privește realizarea tranziției la învățământul superior (Heyns și Bialecki, 1993; Matijū, 1993). Datele de sondaj din România⁴ arată o mobilitate educațională maximă pentru generația celor născuți între 1942 și 1952, indicator care scade în generația următoare (Hatos, 2006, 131). Această dinamică este inversată în perioada post-1989, când impactul poziției de clasă a părinților crește dramatic, iar cel al educației lor rămâne neschimbat (Matijū, Reháková și Simonová, 2003).

Este de remarcat, alături de Ganzeboom, Treiman și Rijken (2003), că între reproducerea socială (prin ocupația părinților) și cea educațională se produce în timp un joc al echilibrului care menține constante inegalitățile chiar dacă mecanismele de producere a inegalității se modifică. Datele sugerează că, în regimurile comuniste, datorită dificultăților de acumulare a resurselor materiale, capitalul cultural devine un factor precumpănitor de reproducere socială.

Inegalitățile de gen

Toate studiile indică faptul că în țările comuniste s-a reușit egalizarea șanselor de acces în învățământ între bărbați și femei. Explicațiile pentru acest fenomen provin din teoriile modernizării și argumentează modificarea mizelor educației pentru băieți și fete în condițiile specifice țărilor comuniste. În aceste regimuri, cererea mare de forță de muncă feminină, precum și dezvoltarea serviciilor sociale gratuite, mai ales a creșelor și grădinițelor, au produs o pătrundere masivă a femeilor pe piața muncii și, prin urmare, o sporire a bene-

ficiilor educației pentru această categorie. S-a ajuns în România, în ultimii 20 de ani, potrivit lui Vlăsceanu (2007), ca ponderea femeilor cuprinse în învățământul superior să o depășească pe cea a bărbaților.

Alte surse de inegalitate

Investigațiile empirice ale distribuției șanselor de acces în învățământ, în diferite perioade din țările Europei Centrale și Răsăritene, au reiterat și semnificația impactului altor variabile. Voicu și Vasile (2010) au arătat că în România s-au menținut handicapuri semnificative în defavoarea tinerilor cu proveniență rurală în ceea ce privește accesul la învățământul superior în perioada comunistă, deficit de șanse care a crescut în primii zece ani consecutivi căderii regimului comunist, tendință care s-a inversat ulterior ca urmare a saturării cererii pentru diplome superioare din partea celor mai înzestrați cu resurse specifice necesare.

Teorii ale evoluțiilor inegalităților educaționale

Teoria modernizării

Modernizarea este perioada în care, alături de alte schimbări, capătă preponderență relațiile economice bazate pe acumulare economică pe bază industrială. Cerințele economiei industriale duc, dintr-o perspectivă funcționalistă, la creșterea ofertei și cererii de educație, ceea ce produce, direct sau indirect, scăderea inegalităților de acces în învățământ.

Robert Mare (1980) a formulat un argument strict statistic pentru a susține ipoteza scăderii inegalităților educaționale de la o tranziție educațională la alta în condiții de expansiune educațională. O astfel de diminuare a mecanismelor de reproducere socială se produce datorită faptului că la fie-

care nivel pierderile sunt diferențiate. La fiecare etapă din cariera educațională, copiii din clasele de jos vor tinde să fie mai puternic selecționați decât cei din clasele superioare. În consecință, corelațiile dintre originea socială și probabilitatea de promovare a unui anumit nivel de instrucție va tinde să scadă de la un anumit nivel la altul.

Industrializarea aduce în prim plan, potrivit promotorilor acestei teorii larg răspândite (Blau și Duncan, 1967; Parsons, 1967), mecanisme de mobilitate meritocratice. Imperativele eficienței tehnice determină creșterea recompenselor asociate abilităților și competențelor care pot fi utilizate pe piața muncii și scăderea beneficiilor apartenenței la anumite categorii sociale și culturale transmise intergenerațional. Expansiunea educațională și sporirea beneficiilor consecutive acreditărilor tehnice și profesionale care derivă din industrializare au ca efect statistic reducerea inegalităților de acces în toate nivelurile de educație.

Teorii ale reproducerii capitalurilor

Constatarea persistenței unor mecanisme de reproducere socială în condiții de expansiune educațională, contrare predicțiilor de mai sus, a impus formularea unor teorii de rang mediu privitoare la condițiile în care se conservă aceste inegalități (modele ale reproducerii prin medierea diverselor capitaluri). Printre cele mai interesante astfel de teorii este cea a reproducerii culturale formulate inițial de De Graaf (1986) și de către Paul Di Maggio (1982) pentru a explica constanța reproducerii sociale în condițiile expansiunii educaționale postbelice din țările capitaliste. Ambii autori au stabilit faptul că efectele resurselor culturale asupra realizărilor educaționale sunt independente de cele ale resurselor economice ale familiei. Analizând evoluția mobilității educaționale în Olanda, De Graaf a arătat că stabilitatea efectelor originii socio-economice se datorează

suprapunerii tendinței resurselor economice cu cea de creștere a impactului resurselor culturale din familia de origine. Paul Di Maggio a argumentat că investiția în capitalul cultural este un element al culturii de status, cu efecte importante asupra realizărilor educaționale, independent în mare măsură de statusul ocupațional al părinților.

Predicțiile modelului reproducerii culturale sunt susținute în mod consistent de analizele aplicate mobilității educaționale din țările postcomuniste în care, ca urmare a politicilor de nivelare economică a diferențelor dintre categoriile ocupaționale, impactul pozițiilor de clasă de origine asupra destinației educaționale a scăzut în timp ce efectul resurselor educaționale de origine s-a conservat și chiar a sporit (Mach și Peschar, 1990; Nieuwbeerta, 1996; Treiman, Ganzeboom și Rijken, 2003). Teoria reproducerii culturale a fost aplicată în mai multe versiuni pentru a explica persistența inegalităților sociale, mai ales sub forma intensificării reproducerii educaționale, în țările comuniste. O variantă a acestei aplicații este ipoteza menținerii traiectoriei: membrii elitelor precomuniste au reușit transmiterea unora dintre privilegiile lor către descendenți prin utilizarea capitalului social și a celui cultural. Ipoteza a fost confirmată în cazul câtorva dintre țările supuse dictaturii comuniste: Cehoslovacia (Boguszak, Matijū și Peschar, 1990), Ungaria (Simkus și Andorka, 1982), Rusia (Gerber și Hout, 1995).

O altă interpretare a ipotezei reproducerii culturale este teoria noii clase sau teoria transformării socialiste (Matijū, 1990). În această versiune, mecanismul reproducerii educaționale este utilizat de membri ai noii elite comuniste, apărută după perioada inițială de egalizare a șanselor de acces în educație, pentru a asigura poziții privilegiate descendenților proprii (Hanley și McKeever, 1997; Szelenyi și Aschaffenburg, 1993). O asemenea dinamică privește în primul rând accesul la

nivelul terțiar, pentru care trierea a rămas extrem de selectivă până la sfârșitul regimurilor comuniste (Matijū, 1990). Modelul noii clase este confirmat de numeroase rezultate empirice care atestă o sporire a impactului capitalurilor educaționale asupra probabilităților de realizare a tranzițiilor educaționale.

Modele ale persistenței inegalităților

Inegalitatea menținută la maximum (MMI – maximally maintained inequality)

O contribuție la înțelegerea persistenței inegalităților educaționale aduce și teoria inegalității conservate la maximum, formulată de Raftery și Hout (1993) pentru a explica menținerea efectelor de reproducere socială în Irlanda la accesul în învățământul secundar chiar după ce au fost eliminate taxele de învățământ pentru accesul în acest ciclu. Premisele acestei teorii, inspirate din modelul alegerii raționale (Boudon, 1973; Breen și Goldthorpe, 1997; Goldthorpe, 1996) sunt: 1) Elevii, dar mai ales părinții, în cazul ciclului secundar iau decizii în funcție de costurile și beneficiile anticipate ale deciziilor de continuare a școlii. Chiar dacă probabilitatea de acces crește pentru clasele de jos, costurile relative rămân înalte, la fel și costurile eșecului, ceea ce duce la decizii de carieră corelate resurselor economice și culturale ale familiei de origine. 2) Trebuie făcută distincția, introdusă inițial de Boudon (1973), dintre efecte primare (abilitate, rezultate educaționale) și efecte secundare (care apar mai ales în anumite momente ale carierei școlare) în explicarea realizărilor școlare. Expansiunea sistemelor de învățământ duce la scăderea impactului efectelor primare pe piața muncii, deoarece școlile devin mai puțin selective, ceea ce duce la sporirea para-

doxală a importanței efectelor secundare (precum resursele sociale, economice sau culturale de origine). Cu alte cuvinte, cu cât probabilitatea de a accede la niveluri mai înalte este mai mare (datorită creșterii oportunităților educaționale) cu atât mai importantă devine originea socială pentru realizarea viitoarelor tranziții (deoarece cohorțele de copii eligibili sunt mai eterogene din punctul de vedere al motivațiilor și al talentului). Astfel, expansiunea educației poate avea consecința contraintuitivă de a spori efectele de reproducere socială, până în faza în care cererea pentru diplomele despre care discutăm este saturată în cazul celor cu resursele cele mai bune. În momentul în care promovarea unui anumit nivel de instrucție (de pildă studiile superioare) devine universală pentru membrii clasei superioare – adică cererea este saturată pentru respectiva categorie socială – efectul mediului social asupra respectivei tranziții scade în timp, dar doar dacă expansiunea educațională nu poate fi menținută pe alte căi (Lucas, 2001). În plus, declinul efectelor mediului social, întâmplat în urma saturării cererii din partea unei anumite clase sociale, este reversibil. Astfel, reducerea susținerii publice pentru educație duce la creșterea efectelor de mediu social.

Pornind de la aceste premise, Hanley și McKeever (1997) explică absența unei scăderi a inegalității socio-economice în accesul la învățământul superior în perioada comunistă:

1. Creșterea foarte lentă a oportunităților de acces în educația superioară nu a permis saturarea cererii de diplome superioare în cadrul grupurilor care au, în mod tradițional, aspirații educaționale înalte. Astfel, învățământul superior a rămas foarte selectiv, mai ales în ceea ce îi privește pe candidații din clasele de jos (adică a rămas foarte selectiv din punctul de vedere al resurselor secundare).

2. În ciuda unor eforturi inițiale de a demonstra avantajele sistemului socialist (susținut de măsuri inițiale de acțiune afir-

mativă – discriminare pozitivă în favoarea celor din clasele de jos), noua elită socialistă a reușit să asigure consolidarea unor avantaje pentru copiii săi pentru accesul la studii superioare (modelul noii clase).

Inegalitatea menținută eficient (EMI-effectively maintained inequality)

Premisa fundamentală a EMI este că actorii din categorii avantajate din punct de vedere socio-economic își asigură (lor și copiilor lor) un anumit avantaj de fiecare dată când un avantaj este posibil, fie cantitativ (indicat de probabilități de acces sau de realizare a tranziției), fie calitativ (recunoscut prin probabilități mai mari de acces în tipuri de școli sau specializări considerate „mai bune”). Modelul propus de Lucas (2001) arată că saturarea cererii pentru un anumit nivel de instrucție în clasa superioară nu are neapărat ca o consecință creșterea cererii pentru certificate de nivel superior ca mecanism de reproducere a statusului, proces inflaționar prezis de teoria inegalității menținute la maximum, ci se poate defula prin orientarea cererii către anumite certificate din cadrul nivelului respectiv, care devin astfel instrumente de reproducere socială. Modelul ne avertizează asupra faptului că, la același nivel de instrucție formal, pot exista rute diferențiate mai mult sau mai puțin formal și că diferențierea dintre acestea se face în funcție de capacitatea certificatelor corespunzătoare de a contribui la realizarea de status a candidaților. Din această perspectivă, niveluri de instrucție aparent omogene trebuie tratate din perspectiva, ipotetică, a diferențierii lor calitative, precum în cazul diverselor trasee alternative formale din ciclul secundar superior (licee vs. școli profesionale) sau din cel terțiar (învățământ universitar vs. învățământ poli-tehnic). Este destul de evident că diferențieri calitative neinstituționalizate, recunoscute în ierarhiile de prestigiu sau de noto-

rietate ale liceelor ori ale universităților, care se materializează direct în diferențe cantitative măsurabile prin concurența la admitere sau prin performanțele școlare agregate, funcționează în mod analog în raport cu aspirațiile și realizarea de status a elevilor și studenților⁵.

În general, explicațiile cele mai valide ale persistenței inegalităților educaționale în țările comuniste cuprind aplicații ale mai multora dintre ipotezele menționate mai sus, diferența dintre abordările culturaliste și cele raționale fiind imediat vizibilă în modul de conceptualizare a opțiunilor educaționale. Astfel, preferința exprimată de către cei din clasa muncitoare pentru învățământul profesional sau tehnic poate fi expresia unei culturi de status specifice, care poate fi regăsită în glorificarea muncii fizice cristalizată în formula „meseria este brătară de aur” sau în opozițiile anecdotice dintre prestatorii de muncă fizică și cei specializați în muncă intelectuală („unu cu sapa, zece cu mapa”). Alegerea respectivă poate fi socotită, în același timp, rezultatul unui calcul care ține cont de riscurile abordării unei cariere în învățământul superior, în condițiile unei selectivități sociale, percepută ca înaltă, a învățământului superior. Pe de altă parte, menținerea unei selectivități înalte a instituțiilor de învățământ superior – care ar trebui să se regăsească în efecte semnificative de reproducere socială în determinarea probabilității de acces în ciclul terțiar în perioada comunistă –, a fost însoțită în aceeași perioadă de o persistentă diferențiere în ciclul secundar superior (liceu) între un traseu pregătit pentru studiile superioare și altul profesional cu ieșire directă în câmpul ocupațional. În condițiile saturării accesului la învățământul secundar superior pentru reprezentanții claselor superioare și a limitării administrative a accesului la învățământul superior, putem prezice, pe baza teoriei inegalității menținute eficient (Lucas, 2001), că efectele de reproducere socială au fost mult mai puternice în cazul accesului la învățământul

liceal finalizat prin bacalaureat decât în cazul celui profesional. Mai mult, din cauza reducerii susținerii publice pentru educație, și mai ales a controlului asupra fluxurilor educaționale, schimbare intervenită în perioada post-comunistă, ne așteptăm la o agravare a efectelor de reproducere socială pentru accesul la ciclurile avansate de studii (secundar superior și terțiar) pentru cohortele școlarizate după 1990. Potrivit teoriei inegalității menținute la maximum, efectele de reproducere socială în absolvirea studiilor superioare vor rezista până la saturarea cererii din partea celor mai înzestrați cu resurse socio-economice solicitate de această tranziție.

Întrebări de cercetare

Din sinteza de mai sus reiese destul de clar principala întrebare de cercetare a acestui studiu: care a fost evoluția probabilităților de acces în educație pe diferite cohorte de elevi școlarizați înainte, în timpul și după epoca comunistă? În mod specific voi urmări, în relație cu realizările educaționale în perioada școlarizării cohortelor acoperite de studiu:

- expansiunea educației prin distribuția nivelului de instrucție atins;
- evoluția probabilităților de realizare a tranzițiilor educaționale în ciclul secundar superior și în ciclul terțiar;
- evoluția inegalităților educaționale prin modelarea probabilităților de realizare a tranzițiilor educaționale.

În raport cu această ultimă temă ne propunem să răspundem la câteva întrebări de cercetare specifice, fundamentale pentru domeniul investigat:

– În ce măsură au afectat politicile educaționale din regimurile acoperite de cohortele incluse în analiză șansele de acces în educație?

– Care este dinamica mecanismelor de reproducere educațională și de reproducere

de clasă în perioada analizată, având în vedere și modificările politicilor educaționale?

Metodologie

Datele inițiale utilizate în analizele subsecvente sunt cele produse în cadrul anchetei naționale realizate la finalul anului 2010 în cadrul proiectului de cercetare Stratsoc (4.507 cazuri selectate aleatoriu din populația care a împlinit 25 de ani⁶).

Variabilele dependente în analizele din paginile care urmează sunt mai multe caracteristici dihotomice care indică dacă subiectul respectiv a realizat sau nu a realizat tranziția la nivelul de instrucție corespunzător. Pentru a îndeplini obiectivele cercetării am modelat următoarele tranziții educaționale:

– A absolvit școala profesională și de ucenici;

– A absolvit liceul (12 clase);

– A absolvit studii superioare (de scurtă durată și de lungă durată cumulată).

Pentru fiecare dintre cele trei caracteristici eşantioanele au fost diferențiate, introducându-se în analiză doar cazurile subiecților care puteau realiza respectiva tranziție educațională, respectiv promovaseră nivelul de instrucție care condiționa intrarea în cel desemnat de variabila dependentă. Astfel, în cazul celor două rute alternative din ciclul secundar superior (profesională și liceu) modelarea s-a realizat cu cei care au absolvit 8 clase sau învățământul gimnazial (4.147 de cazuri, 92% din cazuri), iar pentru cea de-a treia variabilă cazurile utilizate au fost cele ale persoanelor cu liceul absolvit (2.824, 50,7% din total).

Variabilele independente

Statusul ocupațional al părinților a fost măsurat prin înlocuirea ocupației tatălui cu scorurile ISEI potrivit tabelului următor:

Tabel 2: *Corespondența între categoria ocupațională și scorurile ISEI (Ganzeboom și Treiman, 2003)*

	Scor ISEI
Casnic	NA (20)
Conducători de unități și patroni, întreprinzători, primar	55
Ocupații intelectuale	70
Tehnicienii sau maiștri	54
Funcționari în administrație	45
Lucrători în servicii și comerț	40
Agricultori cu calificare sau în gospodăria proprie	23
Meseriași și muncitori calificați	34
Operatori la instalații și mașini	31
Lucrători necalificați	20
Cadru militar	NA (54)

Pentru a evita pierderea unui număr semnificativ de cazuri am asimilat, pe baza similarităților de nivel de instrucție și venit corespunzătoare pozițiilor respective, categoriile fără scoruri ISEI astfel: persoanele casnice le-am echivalat cu muncitorii necalificați (scor 20), iar lucrătorii militari cu tehnicienii (scor 54). Pentru analiză am folosit scorul ISEI al ocupației tatălui, iar în situațiile în care acesta a lipsit le-am înlocuit cu scorurile ISEI ale mamei. Chiar și așa au rămas 94 de subiecți fără scoruri ISEI pentru părinți.

Pentru măsurarea capitalului educațional din familie am folosit nivelul de instrucție al tatălui, iar acolo unde această informație a lipsit am înlocuit-o cu nivelul

de instrucție al mamei. Investigând soluțiile de construcție ale tabelelor de mobilitate, Korupp și Gazenboom (2002) testează cu date din SUA, Germania și Olanda, mai multe modele ale transmiterii intergeneraționale a statusului socio-economic controlând după genul părinților și constată că, pentru a stabili originea socială, cea mai bună soluție este luarea în considerație a statusului părintelui dominant. În România, una dintre cele mai puțin modernizate societăți europene, acesta este de cele mai multe ori bărbatul.

Cele mai înalte niveluri de educație atinse de părinți au fost recodificate în ani de școală potrivit tabelului de mai jos:

Tabel 3: *Corespondența dintre nivelul de instrucție cel mai înalt și numărul de ani de școală*

	Ani
Fără școală	1
Primară	4
Gimnazială	7,5
Profesională de ucenici	11
Treapta I liceu	10
Liceu	12,1
Postliceală sau tehnică de maiștri	14
Universitar, de scurtă durată	14
Universitar, de lungă durată	16,5
Master	18
Doctorat	20

Gimnaziul a fost echivalat cu 7,5 ani deoarece într-o parte a intervalului analizat gimnaziul s-a terminat la 7 ani. Liceul l-am asimilat unei perioade de studiu de 12,1 ani pentru a-i include și pe cei care au obținut bacalaureatul la seral, pentru care ciclul liceal se termina la clasa a 13-a. Același raționament l-am aplicat și în cazul diplomei de licență care se obținea, înainte de 1990, în minim 5 ani, scăzând apoi la 3 ani după introducerea reformelor „Bologna” sau în cazul diplomei de master (echivalabilă celei de studii aprofundate), a cărei durată a variat între 1 și 2 ani.

Una dintre cele mai importante decizii metodologice în studiile de acest gen privește decuparea **cohortelor**, astfel încât acestea să surprindă modificările de la

nivelul politicilor, precum și unele schimbări din contextul traseului educațional. Logica segmentării eșantionului în cohorte a fost cea a creării unor subeșantioane caracterizate prin evenimente sau fenomene demografice și educaționale relativ omogene, pe de o parte, dar și constituirea unor grupuri fezabile din punct de vedere numeric și a unor intervale egale, pe de altă parte. Tabelul de mai jos cuprinde aceste cohorte, fiindu-le alăturate și intervalele aproximative de intrare în școală – calculate la o vârstă de intrare de aproximativ 7 ani –, cât și principalele evenimente de politică educațională care s-au desfășurat în perioada de intrare în școală corespunzătoare.

Tabel 4: *Cohortele studiului și caracterizarea lor*

Cohortă (anul nașterii)	Anul aproximativ al intrării în școală	Politici educaționale/evenimente politice	N	%
=<1945	1952	Comunizarea învățământului (1948)	1.108	24,6
1946-1955 (Stalinism)	1953-1962	Începutul desovietizării educației (1962-1964)	846	18,8
1956-1965 (Destalinizare)	1963-1972	Învățământul desovietizat	780	17,3
1966-1975 (Decreței)	1973-1982	Restricționarea accesului la învățământul superior	879	19,5
>=1976	1983	Revoluția (1989). Masificarea ulterioară a învățământului superior	895	19,9

Este neîndoielnic că nu se pot realiza cohorte absolut omogene din toate punctele de vedere. Durata unei cariere școlare (7,6 ani în medie în eșantion) aduce acumularea de evenimente și caracteristici luate în considerare. De pildă, o persoană născută în 1948 a făcut primii ani de școală într-un sistem stalinist (1955-1960) apoi a terminat gimnaziul într-un sistem a cărui destalinizare deja începuse (1963). Nivelurile mai înalte de studii le-a promovat într-un cadru în care elementul național devenise mai pregnant, iar organizarea se înde-

părtase de modelul sovietic într-o măsură semnificativă. În cazul nostru, inconsistența cea mai clară, aparent, este cea a primei cohorte, care include generațiile care au fost educate în perioada comunistă în măsuri diferite. Pe de altă parte, din cauza numărului mic, nu putem separa o categorie de persoane care au absolvit toate studiile în perioada anterioară instaurării regimului comunist.

Alte variabile independente și relația cu variabilele dependente

trivrit analizei literaturii, pentru modelarea parcursului școlar sau a realizării de status:

Analizele din paginile următoare au inclus și alte caracteristici importante, po-

Număr de frați în familia subiectului (inclusiv subiectul)

Tabel 5: Numărul de frați în familia subiectului (inclusiv subiectul) pe subeșantioane

Eșantion	Număr mediu de frați	Abaterea standard
Total	3,50	2,209
Cu studii gimnaziale	3,35	2,082
Cu liceul absolvit	2,82	1,770

Se observă faptul că, cu cât nivelul de instrucție al subiectului este mai înalt, cu

atât mai mic este numărul de frați din familia de proveniență.

Tipul localității de proveniență

Tabel 6: Proporția locuitorilor din mediul urban pe categorii de studii absolvite

Eșantion	% urban
Total	43,7
Cu studii gimnaziale	46,3
Cu liceul absolvit	59,2

Între tipul localității de proveniență și nivelul de instrucție este, din nou, aparentă o relație: cu cât nivelul de instrucție este mai înalt cu atât este mai mare probabilitatea ca subiectul să provină din mediul urban.

Genul

Covariațiile constatate mai sus între unele variabile independente și lungimea carierei școlare nu se mai înregistrează și în cazul genului.

Tabel 7: Proporția bărbaților pe subeșantioane

Eșantion	% bărbat
Total	46,4
Cu studii gimnaziale	47,7
Cu liceul absolvit	46,5

Rezultate

Expansiunea educației

Tabel 8: Cel mai înalt nivel de instrucție al subiectului pe cohorte (în procente, date STRATSOC 2010)

	<=primar	gimnaziu	profesională de ucenici	treapta I liceu	liceu	postliceal sau tehnic de maiștri	univ de scurtă durată	>=universitar
=<1945	24,5	27,5	15,1	2,6	11,1	8,3	2,3	8,6
1946- 1955	4,7	23,9	28,3	2,6	17,4	11,6	2,5	9,1
1956- 1965	2,2	11,9	20,6	10,9	29,4	9,5	2,3	13,2
1966- 1975	1	6,3	16,6	13,9	32,7	7,4	2,8	19,3
>=1976	2,6	11,4	11,4	3,7	24,9	4,1	3,8	38,1

Distribuțiile după cel mai înalt nivel de instrucție atins în fiecare din cohortele analizate atestă cu claritate expansiunea educației, adică sporirea numărului absolvenților unor niveluri de instrucție din ce în ce mai înalte față de generațiile anterioare. Într-o perioadă de aproximativ 30 de ani nivelurile de educație modale au devenit, în locul treptelor primar și gimnazial, liceul și studiile superioare. Dinamica crescătoare a șanselor școlare a fost continuă, trecând de la o preferință clară pentru școlile profesionale și de ucenici, în cazul cohortelor născute în prima decadă de regim comunist, la opțiuni masive pentru absolvirea a 12 clase în cazul următoarelor două generații. În general, dinamica nivelurilor de instrucție atinse atestă o preferință din ce în ce mai mare pentru trasee școlare de tip academic, cu deschidere pentru studii superioare și o creștere, în perioada de început a regimului comunist, urmată de un declin accentuat al preferințelor pentru trasee profesionale.

Este de remarcat că fracțiuni importante ale cohortelor intermediare au optat pentru rute alternative la cea academică, rute puse la dispoziție de regimul comunist și pentru

a absorbi o parte a presiunii celor care aspirau la studii cu acest profil: absolvirea doar a primei trepte a învățământului liceal și cele două niveluri consecutive bacalaureatului alternative la universitate – școala postliceală sau cea tehnică și studiile universitare de scurtă durată.

Tranziții educaționale

Modelul tranzițiilor educaționale caută determinanții parcurgerii unei anumite trepte de învățământ de către cei care au parcurs nivelurile de învățământ precedente care o condiționează. Aceasta înseamnă, de pildă, că în analiza probabilităților de absolvire a studiilor superioare vom introduce doar cazurile celor care au absolvit liceul iar pentru analiza probabilităților similare de parcurgere a treptelor din ciclul secundar superior (treapta I, bacalaureat și școala profesională) vom folosi în analize datele corespunzătoare celor care au absolvit gimnaziul.

Tabel 9: *Tranziții educaționale pe cohorte (probabilități de absolvire a unei trepte de învățământ pentru absolvenții treptei anterioare care o condiționează)*

	Profesională*	Treapta I*	Liceu*	Studii superioare**
=<1945	0,20	0,03	0,15	0,36
1946-1955	0,30	0,03	0,18	0,29
1956-1965	0,21	0,11	0,30	0,29
1966-1975	0,17	0,14	0,33	0,36
>=1976	0,12	0,04	0,26	0,59

*n=4.147 de absolvenți de gimnaziu

**n=2.284 de absolvenți de liceu

Urmărirea tranzițiilor educaționale pe cohortele definite în lucrarea mea permite câteva sublinieri interesante.

În primul rând se remarcă probabilitatea foarte mare ca absolvenții de liceu din cohorta cea mai vârstnică – născută înainte de 1945 – de a obține o diplomă de facultate. Pot fi înainte câteva ipoteze de lucru pentru a interpreta acest rezultat neașteptat.

Este posibil că aceste probabilități înalte de realizare a tranziției de la ciclul liceal la cel superior să reflecte rezultatele instituționalizării, în perioada comunistă, a unor forme de recuperare școlară în ciclul superior – învățământul la forma seral și la fără frecvență – de care au beneficiat persoane care părăsiseră traseele educaționale după absolvirea ciclului secundar superior.

Tabel 10: *Număr de studenți pe forme de învățământ*

	1948-1949	1950-1951	1960-1961	1965-1966	1970-1971	1975-1976
Studenți zi	48.646	46.195	56.409	96.407	107.437	115.769
Studenți seral	0	649	1.178	4.548	6.834	18.531
Studenți ff	0	6.163	14.402	29.659	37.614	30.267

Sursa: Comisia Națională de Statistică (1990)⁷

Datele statistice oficiale atestă faptul că, începând cu anii '60 ai secolului trecut ponderea studenților înscriși la forme alternative de învățământ a reprezentat în jur de 30% din numărul total de studenți. Deoarece nu știm câți dintre cei care au promovat forme de învățământ superior la seral sau la fără frecvență erau născuți

înainte de 1945, nu putem estima impactul introducerii acestor alternative educaționale pentru șansele educaționale ale tinerilor din respectiva generație. Trebuie să ținem cont însă că acest impact a depins și de absolvirea studiilor liceale, parametru care a fost, în această generație, mai redus decât în cazul cohortelor următoare.

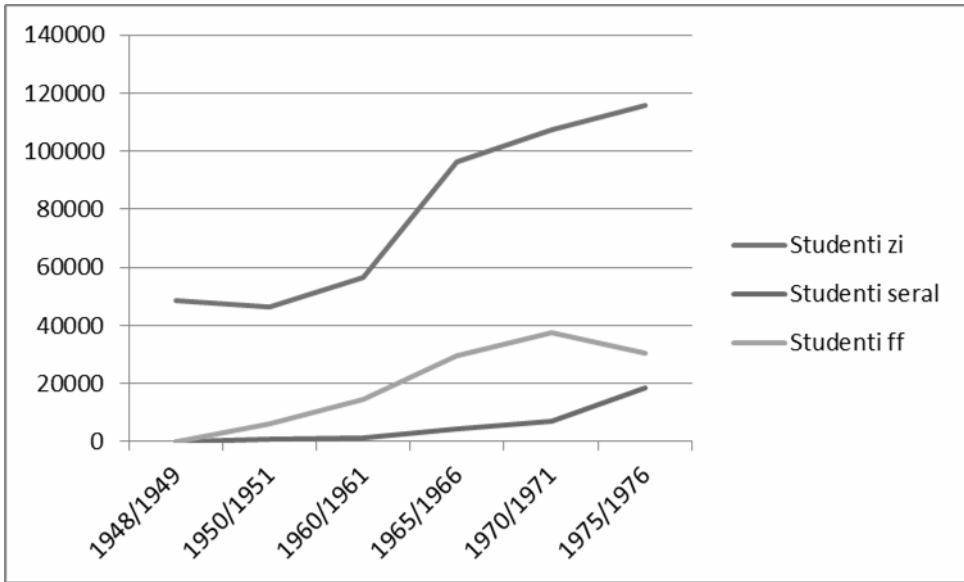


Figura 2: *Evoluția numărului de studenți pe forme de învățământ*

În opinia mea, probabilitatea mare de realizare a tranziției în învățământul superior de către cei din generația născută până în 1945 este, printre altele, și rezultatul unei erori produse, cel mai probabil, de atrăgerea selectivă din această cohortă, în care speranța de viață este cel mai probabil corelată pozitiv cu nivelul de instrucție. Pe de altă parte, iese în evidență saltul spectaculos al șanselor de obținere a unei diplome de studii superioare în cazul generației născute după 1976, comparativ cu cea anterioară, creștere care este însoțită, pe de altă parte, de o scădere vizibilă a probabilității de absolvire a liceului, în cazul acestei cohorte. Cu alte cuvinte, în baza datelor referitoare la cohorta născută după 1976, putem presupune o adâncire a inegalităților sociale, marcată de scăderea șanselor de parcurgere a unui traseu școlar finalizat cu diplomă de bacalaureat, pe de o parte, dar de creștere a șanselor de absolvire a învățământului superior de către „privilegiații” care termină ciclul secundar cu diplomă de bacalaureat, pe de alta. O asemenea constatare este consonantă cu inferențele dintr-o

altă lucrare (Hatos, 2009) în care s-a subliniat accentuarea a două tendințe contrare în rezultatele educaționale din România de după 2000: masificarea învățământului superior, pe de o parte, și scăderea ratelor de participare și de promovare în ciclul secundar, această din urmă dinamică afectându-i mai ales pe tinerii din categoriile defavorizate.

Tranziții pe rute alternative în ciclul secundar superior

Ciclul secundar superior a avut dintotdeauna o importanță deosebită în organizarea traseelor școlare din cadrul modelului global de școlarizare (Meyer, Ramirez și Soysal, 1992). Pe de o parte, în marea majoritate a sistemelor școlare, treapta care urmează absolvirii ciclului secundar inferior, cum i se spune în anumite clasificări – nivelul 3 în clasificarea ISCED a nivelurilor de învățământ, – este etapa în care absolvenților de gimnaziu li se oferă posibilitatea de a alege diverse rute școlare cu

impact dramatic asupra realizării lor de status: fie o rută vocațională, disponibilă în perioada comunistă în cadrul școlilor profesionale, fie forme mai mult sau mai puțin vocaționale de rute care permit candidatura la studii superioare în urma absolvirii studiilor de acest nivel cu diplomă de bacalaureat.

Din punctul de vedere al legislației, pentru un segment important din perioada comunistă, rutele alternative de la acest nivel au avut o remarcabilă stabilitate: absolvenții de gimnaziu puteau să se înscrie în școli profesionale sau de ucenici de 3 ani finalizat fără diplomă de bacalaureat sau în licee care o perioadă au fost împărțite în licee cu profil uman sau real, iar începând din 1978 au devenit predominante liceele industriale cu o sumedenie de profiluri tehnice și industriale alături de care subzistau școli de elită cu profil academic, adevărate școli preparatoare pentru admiterea la facultate. În perioada 1984-1989, durata învățământului obligatoriu a fost fixată la 10 clase, ciclul secundar superior fiind împărțit în două trepte, la finalul primei trepte, care coincidea pentru majoritatea elevilor cu finalizarea învățământului obligatoriu elevii trebuind să promoveze un așa-numit „examen de treaptă”. Nivelul cel mai înalt de absolvire a treptei secundarului superior a fost în întreg intervalul investigat bacalaureatul, certificat obținut în urma unui examen la finalul a 12 clase sau 13 clase în cazul celor care au parcurs ciclul liceal la seral. Deținerea diplomei de bacalaureat a condiționat întotdeauna înscrierea la facultate.

Datele din tabelul 8 arată că pentru toate cohortele incluse în raportul nostru cele trei filiere ale ciclului secundar superior au reprezentat destinații educaționale importante. De altfel, cu excepția celei mai tinere cohorte, care a concurat în proporții masive pentru obținerea unor diplome de studii superioare, și a primei cohorte, în care finalizarea studiilor s-a produs cel mai des cu nivelul gimnazial, în celelalte 3

generații intermediare (care au intrat în ciclul secundar superior între 1959 și 1988) predomină absolvenții de școală profesională sau de liceu cu bacalaureat.

Treapta I de liceu prezintă inconsistențe care nu o fac aptă de modelare, spre deosebire de celelalte două variante – școala profesională și liceul –, deoarece această alternativă nu a fost posibilă decât începând cu anul 1984. De altfel, acest lucru este vizibil și în distribuția probabilităților de tranziție către cele trei variante de finalizare a ciclului secundar superior, unde treapta I cunoaște un salt important în cazul cohortelor născute după 1956. Această inconsistență, laolaltă cu faptul că ponderea celor care au terminat cariera școlară la finalizarea treptei I de liceu este relativ redusă la fiecare dintre cohortele considerate m-au determinat să mă limitez în paginile următoare doar la modelarea probabilităților de absolvire a ciclului liceal și a școlii profesionale, cele mai importante două rute alternative din ciclul secundar superior pe toată perioada investigată.

În perioada postcomunistă școlile profesionale au avut un destin destul de turbulent. La începutul anilor 2000 au fost transformate în școli de arte și meserii păstrându-și statutul formal de furnizor de calificare profesională în profesii manuale, care nu necesită o pregătire avansată. După 2005, școlile de arte și meserii au fost asimilate liceelor, iar traseul lor școlar a fost armonizat cu unul specific liceelor, cu finalizare prin examen de bacalaureat, într-un efort de a diminua riscul de abandon și de excluziune socială pentru elevii din școlile vocaționale (și cu gândul, probabil, și la numărul în scădere al tinerilor înmatriculabili în universități începând din 2008).

Astfel, alegerile părinților și elevilor la intrarea în ciclul secundar superior determină nu doar cariera școlară a elevului, dar și cohortele de tineri școlarizabili în treptele următoare, ne referim aici în primul rând la nivelul studiilor superioare (ciclul terțiar, nivelurile 5 și peste din clasificarea

ISCED) atât prin dimensiunea strict cantitativă a fluxurilor de elevi, cât și prin structura rutelor parcurse. O preferință masivă pentru studiile profesionale, așa cum s-a manifestat în cazul generației 1946-1955, este corelativă unei cereri relativ reduse de diplome universitare. Nu putem nega, pe de altă parte, existența unor rute secundare care nuanțează aceste raționamente matematice în termeni de cohorte: pe de o parte, unii absolvenți de școli profesionale au revenit pe ruta academică a liceului, absolvit îndeobște la seral, și s-au înscris la facultate. Pe de altă parte, regimul comunist a oferit alternative la ruta studiilor universitare sub forma școlilor tehnice postliceale și cea a colegiilor de scurtă durată. În fine, nu trebuie uitat că în perioadele în care învățământul de 10 clase a fost obligatoriu, iar între clasele 10 și 11 promovarea se făcea prin examen, mulți tineri au preferat să își încheie parcursul școlar la finalizarea celor 10 clase.

Evoluții ale inegalităților de șanse de promovare a rutelor alternative din ciclul secundar superior

Am modelat șansele de promovare a celor trei trasee alternative ale ciclului secundar superior incluse în chestionarul anchetei STRATSOC de către cei care au promovat ciclul gimnazial: școala profesională, treapta I de liceu și bacalaureat prin regresie logistică multinomială în care categoria de referință a reprezentat-o varianta opririi traseului educațional la ciclul gimnazial. Pentru a investiga dinamica influențelor asupra șanselor de realizare a tranzițiilor educaționale am elaborat modelele de regresie logistică separat pentru fiecare cohortă. Am ales această soluție, spre deosebire de cazul șanselor de realizare a tranziției către diploma de studii superioare unde am introdus cohortele sub forma

efectelor de interacțiune, datorită unor puternice efecte de colinearitate care au produs inflația unora dintre parametri. Grație faptului că separarea dintre treptele liceului s-a produs pe la mijlocul intervalului supus analizei, ceea ce poate produce rezultate inconsistente, analizele din paginile de mai jos se vor concentra asupra celor mai importante filiere: școala profesională și bacalaureatul.

Școala profesională

Șansa de a urma ruta profesională crește cu fiecare generație educată în perioada comunistă, scăzând radical, în schimb, în perioada postcomunistă. Evident că această prăbușire poate explica în parte și extinderea oportunităților de învățare pe rute alternative, mai ales cea a bacalaureatului și scăderea atractivității învățământului vocational. Imaginea generală oferită de analiza evoluției parametrilor de regresie logistică este cea a egalizării șanselor de promovare a școlilor profesionale pe parcursul perioadei comuniste și la revenirea unor inegalități semnificative în perioada postcomunistă – în favoarea băieților, a celor de la orașe, a celor care vin din familii mai educate și chiar a celor cu status ocupațional mai avantajos.

Unul dintre determinanții cei mai importanți ai șanselor de promovare a învățământului profesional este genul. Raportul de șanse între bărbați și femei este cel puțin dublu în favoarea bărbaților pentru toate cohortele cu excepția generației „decreștelor” (1966-1975) unde avem cel mai redus dezavantaj în defavoarea femeilor.

În mod interesant, variabilele care indică posibile dezavantaje materiale – număr de frați sau mediul de proveniență – au avut un impact redus asupra accesului la învățământul profesional. Tinerii din mediul urban au avut un anumit avantaj, în comparație cu cei din mediul rural la

promovarea rutei vocaționale în perioada de început a regimului comunist și în perioada postcomunistă. În acest din urmă caz este posibil ca o parte a creșterii impactului pozitiv al mediului urban să fie datorată și ridicării la rang de oraș a numeroase localități.

Capitalul educațional din familie pare a avea o influență consistent pozitivă asupra

șanselor de a obține o diplomă de școală profesională în perioada de până prin 1968 (an de începere aproximativă a ciclului profesional de către cei care s-au născut în 1955), efect care revine și în perioada postcomunistă, când se manifestă și un efect pozitiv al statusului ocupațional al tatălui.

Tabel 11: Parametrii regresiei logistice multinomiale a probabilității de finalizare a școlii profesionale pe cohorte⁸

	=<1945	1946-1955	1956-1965	1966-1975	>=1976
Intercept	-3,100	-1,906	-1,082	0,357	-4,102
Gen (bărbat=1)	1,732**	1,987**	1,376**	0,627	0,991**
Număr de frați	0,015	-0,045	-0,078	-0,092	-0,076
Tip localitate (urban=1)	0,727**	0,254	-0,226	-0,472	0,692*
Tatăl membru PCR	0,241	0,198	0,504	0,712	0,211
Număr de ani de școală tată	0,147**	0,232**	0,090	0,049	0,196**
ISEI tatăl	0,020	0,002	0,029	0,018	0,060**

Bacalaureat

Obținerea unei diplome de bacalaureat este un rezultat pentru care probabilitatea

manifestă inegalități flagrante între categoriile definite de variabilele independente din acest studiu.

Tabel 12: Parametrii regresiei logistice multinomiale a probabilității de finalizare a liceului

	=<1945	1946-1955	1956-1965	1966-1975	>=1976
Intercept	-3,411	-2,049	-1,432	-0,152	-4,498
Gen (bărbat=1)	1,005**	1,235**	0,840**	-0,651*	0,084
Număr de frați	-0,042	-0,201**	-0,296**	-0,256**	-0,498**
Tip localitate (urban=1)	1,133**	0,597*	0,151	0,289	1,154**
Tatăl membru PCR	0,092	0,512	0,867*	0,910	0,224
Număr de ani de școală tată	0,232**	0,325**	0,230**	0,201**	0,365**
ISEI tatăl	0,052**	0,024	0,060**	0,057*	0,107**

Așa cum se vede din tabel, un fenomen interesant este reducerea avantajului masculin vizavi de parcurgerea liceului până la nivelul în care, în generația „decreștelor”, fetele obțin un anumit avantaj în comparație cu băieții. În afara egalizării rapoartelor de șanse dintre băieți și fete, în rest apar inegalități persistente sau chiar care se agravează, mai ales o dată cu îndepărtarea dictaturii comuniste. De această calitate

sunt efectele numărului de frați și cel al mediului de proveniență. Numărul de frați are un impact negativ sensibil mărit o dată cu trecerea în epoca postcomunistă. La fel, tinerii din mediul urban au dobândit un avantaj față de cei din rural o dată cu îndeplătarea regimului comunist.

Deosebit de relevantă este constatarea unor efecte constante de reproducere educațională și de clasă în perioada comunistă

urmate de o agravare a acestor inegalități o dată cu intrarea în perioada postcomunistă. În toată perioada investigată, fiecare an de școală suplimentar al părinților induce o creștere cu aproape o treime a șansei de a promova studiile liceale, avantaj care crește la 43% în perioada care a survenit căderii comunismului. La fel, plusul de șanse adus de fiecare unitate de status ocupațional măsurat prin ISEI se dublează în perioada de tranziție.

Constatarea principală este cea a persistenței unor inegalități sociale în toată perioada comunistă, dar și cea a agravării efectelor de reproducere socială în cazul promovării liceului în perioada postcomunistă.

Modelarea promovării studiilor superioare

Regresia logistică a probabilității de a realiza cu succes tranziția de la ciclul liceal la o diplomă de studii superioare prileju-

iește, în raport cu așteptările noastre, câteva rezultate surprinzătoare.

În raport cu cohorta de referință (a celor născuți înainte de 1946) șansele de a accede la o diplomă de studii superioare au fost mai mici în fiecare dintre generațiile ulterioare, cu excepția ultimei cohorte în cazul căreia diferența față de șansele primei cohorte este nesemnificativă, lucru de remarcat pe baza constantelor în scădere ale ecuațiilor de regresie. S-a întâmpnat acest lucru deoarece creșterea numărului celor cu diplomă de bacalaureat din perioada comunistă nu a fost însoțită de o creștere corespunzătoare a oportunităților de a urma studii superioare. Dimpotrivă, în anii '80 ai secolului trecut, numărul de locuri la universități a fost menținut deosebit de mic. Aceasta a dus la o cerere extraordinară de diplome superioare în perioada care a urmat lui 1990, interval caracterizat de o liberalizare a ofertei de diplome superioare, astfel că abia în cazul celor născuți între 1975 și 1985 s-a reușit revenirea la probabilități de obținere a diplomei de învățământ superior similare celor care au făcut facultatea până în 1964.

Tabel 13: Parametrii modelelor de regresie logistică a probabilității de absolvire a studiilor superioare pe cohorte

	=<1945	1946-1955	1956-1965	1966-1975	>=1976
Gen (bărbat=1)	1,150**	0,356	0,536*	-0,329	-0,488*
Tip localitate (urban=1)	0,305	0,328	0,003	0,201	0,116
Număr de frați	-0,088**	-0,131	-0,280**	-0,139	-0,256**
ISEI tatăl	0,016	0,031*	0,020	0,039**	0,016*
Număr de ani de școală tată	0,139	0,112*	0,187**	0,197**	0,254**
Tatăl membru PCR	-0,375	-0,486	-0,154	-0,260	0,098
Constanța	-2,626	-2,682	-2,859	-3,648	-2,586
% clasificare corectă	70,2	73,6	76,7	73,3	69,0
R ² Nagelkerke	0,218	0,158	0,226	0,285	0,207
-2 Log likelihood	360,882	355,798	417,206	563,122	716,524

Testul ipotezei reducerii inegalității

Nivelul de instrucție al părinților are un efect semnificativ pozitiv asupra șanselor de obținere a unei diplome de învățământ superior. Statusul ocupațional al părinților, indicator al clasei sociale de apartenență, are un impact semnificativ pozitiv, mult mai slab însă comparativ cu cel al capitalului educațional din familia de proveniență.

Cel mai important rezultat al analizelor noastre este că nu se poate vorbi de o reducere a inegalităților de clasă sau educaționale, dimpotrivă. Pentru toate cohortele care au intrat la universități după 1963 se poate decela, în fond, o agravare a efectelor de reproducere socială. În timp ce efectele de reproducere a clasei sociale sunt moderate, chiar la limita semnificației statistice în ultima perioadă investigată, efectele de reproducere educațională se întăresc în fiecare dintre generațiile considerate ajungând la un maximum pentru cei care au intrat în universități începând din jurul anului 1994, când fiecare an de școală în plus al tatălui aduce un plus de 30% șanse de a accede la o diplomă de studii superioare pentru fiu. Având în vedere aceste rezultate nu se poate vorbi de o reducere a inegalităților de clasă (acestea fiind oricum de mică importanță) și în nici un caz de reducerea inegalităților educaționale. O dată cu agravarea penuriei de locuri în universități are loc o sporire a inegalității educaționale. În plus, sporirea acestei inegalități în condițiile expansiunii postcomuniste susține ipoteza inegalității maxim conservate (*maximally maintained inequality*) potrivit căreia inegalitățile de șanse de acces tind să se mențină până când se saturează cererea pentru certificate de un anumit nivel în categoriile cu resurse necesare iar costurile și riscurile atașate urmării unui traseu universitar sunt încă prohibitive pentru tinerii din familiile dezavantajate.

Un alt indicator al accentuării inegalităților în perioada postcomunistă este furnizat de sporul efectului numărului de frați, indicator corelativ extern al resurselor materiale, culturale și de status. Fiecare frate/soră scade șansele relative de obținere a unei diplome de studii superioare cu aproape 23%.

Testul reducerii inegalităților de gen

În ceea ce privește efectul genului avem cele mai clare rezultate: impactul general pozitiv al apartenenței la genul masculin pentru șansele relative de acces a scăzut în mod accelerat de la o generație la alta, cea mai puternică reducere având loc în cazul ultimei dintre generațiile analizate. Constatăm că, începând de la generația născută între 1966 și 1975, raportul de probabilitate al obținerii unei diplome de învățământ superior a fost favorabil femeilor.

Testul inegalităților rural-urbane

Deși analiza bivariată indică un puternic dezavantaj al celor din mediul rural în ceea ce privește accesul la diplome superioare, cu o probabilitate de 2,27 ori mai mare pentru cei din mediul urban de a obține o diplomă de studii superioare, modelul multivariat sugerează, în contrast cu Voicu și Vasile (2009), că relația dintre cele două variabile a fost în toate cohortele una aparentă, ea fiind generată cel mai probabil de distribuțiile diferite ale capitalurilor educaționale ale părinților între localitățile urbane și cele rurale.

Testul ipotezei noii clase

Apartenența tatălui la PCR nu influențează șansele descendentului de a absolvi studii superioare, nici pe ansamblul eșan-

tionului, nici în cazul vreuneia dintre cohorte.

Testul inegalităților în scădere

În timp ce comparațiile dintre cohorte ne permit investigarea efectelor probabile ale modificărilor unor condiții asupra șanselor de realizare a tranzițiilor educaționale, compararea parametrilor care indică efecte de reproducere socială în cadrul aceleiași cohorte, în ceea ce privește cele trei tranziții avute în vedere în studiul

nostru, creează oportunitatea testării tezei inegalităților în scădere și pe cel al evaluării inegalităților de acces din perspectiva celor două modele complementare ale mecanismelor de menținere a inegalităților: modelul inegalităților menținute la maximum și modelul inegalităților menținute în mod eficient. Realizarea acestor obiective investigative se poate realiza simplu, prin compararea efectelor statusului socio-economic al părinților (ISEI) și al numărului de ani de școală ai părinților asupra realizării celor trei tranziții educaționale, în cadrul aceleiași cohorte.

Tabel 14: *Comparații între efectele statusului socio-economic al tatălui (scor ISEI) asupra probabilităților de realizare a tranzițiilor educaționale*

	=<1945	1946-1955	1956-1965	1966-1975	>=1976
profesională	0,02	0,002	0,029	0,018	0,060**
liceu	0,052**	0,024	0,060**	0,057*	0,107**
universitate	0,016	0,031*	0,02	0,039**	0,016*

* $p < 0,05$

** $p < 0,001$



Figura 3: *Evoluția efectului statusului socio-economic al tatălui (măsurat prin scorul ISEI) asupra probabilităților de realizare a celor trei tranziții educaționale*

Tabel 15: *Comparații între efectele nivelului de instrucție al tatălui (ca număr de ani de școală) asupra probabilităților de realizare a celor trei tranziții educaționale*

	=<1945	1946-1955	1956-1965	1966-1975	>=1976
profesională	0,147**	0,232**	0,09	0,049	0,196**
liceu	0,232**	0,325**	0,230**	0,201**	0,365**
universitate	0,139	0,112*	0,187**	0,197**	0,254**

*p<0,05

**p<0,001

**Figura 4:** *Evoluția efectului nivelului de instrucție al tatălui asupra probabilității de realizare a celor trei tranziții educaționale*

Graficele și tablele corespunzătoare arată că teza efectelor descrescând se confirmă doar pentru comparațiile dintre accesul la ciclul liceal (care desemnează aici, în mod generic, ruta pregătitoare pentru universitate) și accesul la studiile superioare. În acest caz, pentru toate cohortele și pentru ambele efecte de reproducere investigate, parametrii tranziției la liceu sunt mai mari decât cei ai tranziției la studii superioare. În schimb, nivelul inegalității sociale este relativ asemănător între școala profesională și studiile superioare. Putem concluziona că inegalitatea socială a fost și este mai puternică în cazul promovării studiilor liceale de 12 clase decât în cazul absolvirii studiilor superioare sau al promovării școlii profesionale.

Compararea mai detaliată a parametrilor pe cohorte și între tipuri de tranziții

sugerează evoluții interesante corelative schimbărilor din structura demografică a generațiilor școlarizabile din România, dar și din politicile educaționale.

Numărul parametrilor semnificativi este mai mare în cazul efectului nivelului de instrucție decât în cazul statusului ocupațional (12 față de 10), numărul parametrilor care sunt semnificativi la pragul de 0,01 fiind mult mai mare în cazul nivelului de instrucție decât în cazul efectului statusului ocupațional (10 față de 5). Aceste comparații arată că efectele de reproducere educațională sunt mult mai puternice decât cele de reproducere de clasă (ocupațională) în toată perioada investigată.

Pe de altă parte, graficele arată destul de clar faptul că efectele de reproducere de clasă suferă modificări puțin importante în timp ce schimbările pregnante le înre-

gistrăm în cazul efectelor nivelului de instrucție al părinților. Pentru ciclul liceal, efectele de reproducere educațională scad în cazul tuturor cohortelor educate la acest nivel în perioada comunistă, în timp ce în aceeași perioadă efectul numărului de ani de școală ai tatălui asupra finalizării studiilor superioare crește. Pentru cohorta „decreștelor” (cei născuți între 1966 și 1975) ajungem la parametri aproape identici în cazul absolvirii liceului și cei ai studiilor superioare. O asemenea evoluție poate fi explicată, pe baza teoriei inegalității menținute la maximum, prin faptul că, în anii regimului comunist, accesul la studii liceale al celor din categoriile avansate devenise aproape saturat, iar competiția pentru resurse de status s-a mutat în ciclul terțiar.

Cu excepția parametrului statusului ocupațional al tatălui din ecuația promovării studiilor superioare, toți ceilalți parametri cunosc o creștere în ultima cohortă – a celor care au intrat la liceu după 1989 – comparativ cu parametrii corespunzători din cohorta anterioară. Aplicând propozițiile teoriei inegalității menținute la maximum (MMI) înțelegem această evoluție ca o consecință a reducerii suportului statului pentru educație, schimbare care a dus la mărirea decalajului de șanse de realizare a tranzițiilor educaționale în favoarea copiilor din categoriile privilegiate. Efectul se manifestă mult mai puternic în cazul accesului la ciclul secundar superior, fiind atenuat în cazul ciclului terțiar, probabil, de expansiunea puternică a acestuia. În cazul accesului la învățământul superior este interesant, din punct de vedere politic, faptul că toată expansiunea învățământului superior din perioada amintită⁹ nu a reușit să anuleze efectele de reproducere socială, ceea ce arată, aplicând teoria inegalității maxim menținute (MMI), că cererea de diplome superioare a fost departe de a fi saturată pentru cei din clasele privilegiate până după generațiile următoare.

În fine, trebuie remarcat faptul că diferențierea puternică dintre mărimile parametrilor corespunzători absolvirii liceului și cei corespunzători școlii profesionale susține teza inegalității menținute în mod efectiv (EMI). Din punctul de vedere al șanselor de acces, liceul și școala profesională nu au fost în nici una dintre perioade la același nivel. În timp ce absolvirea școlii profesionale pare mai degrabă independentă de originea socială a elevului, absolvirea liceului suferă cele mai puternice efecte de reproducere socială în toate cohortele din studiul nostru. Având în vedere restricționarea puternică, pe cale administrativă, a înscrierii în ciclul terțiar și saturarea ofertei generale în ciclul secundar pentru tinerii din categoriile privilegiate, teoria inegalității menținute eficient prezice concentrarea investiției resurselor de către cei privilegiați către ocuparea unor poziții mai bine valorizate din ciclul saturat, destinație reprezentată, în cazul cohortelor educate în perioada comunistă, de studiile liceale.

Concluzii și discuții

Modelarea probabilității de absolvire a trei cicluri de învățământ – profesională, liceu de 12 clase și studii superioare, în cazul a 4.500 de cetățeni români de peste 24 de ani aparținând la cinci cohorte delimitate în mare prin decade de an de naștere din România a produs câteva constatări importante privind evoluția distribuției șanselor de acces la educație și mai ales a efectelor de reproducere socială – măsurate prin impactul nivelului de instrucție al tatălui (reproducere educațională) și al statului ocupațional (reproducere de clasă).

În ceea ce privește dinamica inegalităților de acces, lucrarea noastră confirmă constatările unor lucrări anterioare care au înregistrat, tot în urma aplicării modelului tranzițiilor educaționale, faptul că regi-

murile comuniste din Europa Centrală și Răsăriteană nu au avut performanțe notabile durabile în egalizarea șanselor de acces la niveluri înalte de instrucție. Dimpotrivă, inegalitățile de origine socială au avut un impact semnificativ asupra probabilității de a absolvi atât liceul, cât și universitatea în toată perioada analizată. Într-adevăr, aceste efecte apar atenuate în perioada de instaurare a regimului comunist când au fost promovate politici de recuperare și avantajare a copiilor din clasele sărace.

Este de subliniat că în România, la fel ca și în alte țări comuniste, efectele de reproducere socială sunt mult mai puternice în cazul reproducerii capitalului educațional decât în cel al statusului ocupațional, atestând faptul că într-o perioadă de control al posibilităților de acumulare materială, acumularea simbolică (culturală, educațională) devine soluția de refugiu pentru poziționare socială privilegiată.

În ceea ce privește dinamica inegalităților intra-cohorte, datele noastre confirmă parțial teza inegalităților descrescânde. Mai precis, avem de-a face cu distribuții selective de inegalități: în timp ce inegalitatea de acces este în mod constant mai mare în cazul absolvirii liceului decât în cazul studiilor superioare, ea este în mod similar mai mică în cazul absolvirii școlilor profesionale. Selectivitatea socială se realizează înainte de intrarea în liceu (mai mult) sau școală profesională (în măsură neglijabilă) și devine atenuată la nivelul învățământului superior. În această distribuție a inegalităților găsim suport pentru tezele combinate ale inegalității menținute la maximum și ale inegalității menținute efectiv. Diferențele dintre indicatorii de inegalitate de acces dintre liceu și școala profesională arată că, datorită restricționării accesului la diplome superioare, competiția pentru instrumentele realizării de status s-a mutat, în perioada comunistă, în jurul obținerii celei mai bune plasări în ciclul secundar superior. Această competiție, reflectată în diferențele dintre licee și școli

profesionale s-a acutizat, cred eu, în a doua jumătate a deceniului '80, când cererea de diplome de nivel secundar superior a fost saturată prin introducerea obligativității absolvirii a 12 clase. Faptul că absolvirea școlii profesionale pare în mare măsură independentă de efecte de reproducere socială, spre deosebire de ciclul liceal, reiterează, dacă mai era nevoie, eșecul politicilor de destratificare ale regimului comunist. Studiile complementare dedicate proceselor de realizare de status vor confirma, probabil, faptul că, în loc să îndeplinească funcția tehnică care îi era destinată în mod oficial, școala comunistă a rămas, aproape nestingherită, în perioada comunistă, un releu al transmiterii statusurilor, în primul rând prin mecanismele de reproducere educațională, făcute pregnante datorită atacurilor oficiale permanente împotriva acumulărilor materiale.

Chiar dacă deciziile de carieră specifice au în mod sistematic în spate anumite elemente culturale (aspirații, reprezentări care glorifică genuri de activități corelative unor poziții de status) consider că la nivel general logica menținerii inegalității explică dinamica inegalităților de acces. Bineînțeles că o discuție teoretică generală este necesară pentru a aborda măsura în care o anumită cultură de status în raport cu educația are poziție epifenomenală sau de cauză eficientă. O problemă importantă pe care o ridică constatarea menținerii inegalității în perioada comunistă este cea a măsurii în care politicile educaționale, materializate în diverse modificări ale organizării traseelor școlare și a structurilor din învățământ, au fost rezultatul combinat al presiunii explicite spre declasificare, pe de o parte, și al apelurilor presante din partea elitei pentru menținerea sau chiar introducerea unor canale de reproducere a inegalității și de reducere a riscurilor de devalorizare a certificatelor.

Analizele noastre relevă, totuși, unele succese ale regimului comunist pe drumul egalizării șanselor educaționale. Atât în

cea ce privește absolvirea liceului, cât și în cazul absolvirii studiilor superioare asistăm în anii regimului comunist la egalizarea șanselor între bărbați și la femei și chiar la acumularea unor avantaje în acest sens de partea populației feminine. Tot modelele logice ale tranzițiilor educaționale atestă lipsa de impact a apartenenței la Partidul Comunist a părinților, infirmând teoria capitalului politic, și tot așa arată lipsa de efect a tipului localității de origine, constatare care contrazice lucrarea recentă a lui Vasile și Voicu (2010) care au obținut prin modele de regresie efecte semnificative ale mediului de rezidență în cazul absolvirii studiilor superioare. Soluția de modelare diferită adoptată în cazul colegilor de la ICCV, care nu au aplicat modelul tranzițiilor educaționale, ci au modelat prin regresie logistică absolvirea studiilor superioare poate fi în spatele acestei aparente inconsistențe a rezultatelor.

În fine, analizele din acest studiu confirmă așteptările cu privire la adâncirea inegalităților de acces pentru generația educată în perioada postcomunistă în cazul tuturor celor trei tranziții investigate, excepția interesantă constituind-o scăderea efectului de reproducere de clasă în cazul absolvirii studiilor superioare paralelă cu creșterea moderată a efectului nivelului de instrucție de origine în absolvirea acestui nivel. Creșterea consistentă a inegalității de oportunități școlare pentru generația care a intrat la liceu după 1990 poate susține mai multe inferențe privind distribuția cererii de certificate, pe de o parte, plasarea acestora

în mecanismele de realizare de status: 1) până la ultima generație inclusă în cercetare (născută în 1985) cererea de diplome de studii superioare nu era saturată; 2) cererea de diplome de studii de nivel secundar superior era saturată, dar cei din categoriile avantajate din punctul de vedere al deținerii de resurse sociale importante pentru performanță educațională – în primul rând capitalul cultural – și-au asigurat nu numai avantajele cantitative, adică un număr de ani de școală mai mare, dar și pe cele calitative, prin accesul diferențiat la instituții de învățământ liceale mai prestigioase („mai bune”). Un mecanism similar de diferențiere, adică de acces inegal în funcție de resursele de status socio-economic este probabil și în cazul absolvirii instituțiilor de învățământ superior. În mod concret nu e dificil de stabilit că factorii care au declanșat adâncirea inegalităților de acces la bacalaureat și la diplome de învățământ superior după 1990 au fost: 1) restrângerea intervenției statului în controlul șanselor de acces, prin introducerea unor mecanisme de tip *free choice* în toate ciclurile și instituțiile de învățământ; 2) crizele economice și adâncirea inegalităților sociale care le-au fost consecință, coroborate cu restrângerea accesului la servicii și prestații sociale pentru cei din categoriile defavorizate; 3) emergența logicii de piață în furnizarea serviciilor educaționale, atât prin liberalizarea concurenței (vezi punctul 1), cât și prin introducerea serviciilor educaționale contra-cost, inclusiv în sectorul public.

Note

- ¹ Lucrare elaborată folosind datele anchetei proiectului „Stratificare socială și structură de clasă în România” finanțat prin PNII, contract de finanțare nr. 92131/01.10.2008. Director de grant: prof. univ. dr. Lazăr Vlăsceanu.
- ² Voi prefera utilizarea în lucrare a clasificării internaționale a nivelurilor de învățământ. Astfel, ciclul secundar este compus din două

niveluri, cel inferior, corespunzător gimnaziului, și cel superior, corespunzător claselor 9-12.

- ³ Date pentru anul universitar 1987-1988.

- ⁴ Este vorba de datele Barometrului de Opinie din mai 2002.

- ⁵ Mai mult, aș extinde raționamentul asupra înțelegerii bătăliilor contemporane din jurul evaluării sau ierarhizării universităților din

România în care miza reală și motivația polarizării extraordinare din jurul acestei teme este redistribuirea capacităților instituțiilor de învățământ superior de a participa la alocarea de statusuri.

6 Datele au fost culese în luna decembrie 2010 de către CURS S.A. Eșantionul a fost aleatoriu bistratificat după arii socio-culturale. Rezultatele din acest studiu folosesc datele neponderate ale anchetei.

7 Anuarul Statistic al RSR nu mai publică în anii '80 ai secolului trecut distribuția numărului de studenți pe forme de învățământ. În respectiva perioadă, numărul de studenți este în scădere, după un vârf la începutul decadei. La fel este și numărul studenților la formele seral și fără frecvență.

8 Regresia logistică multinomială a modelat probabilitatea de a absolvi o formă de învățământ după finalizarea învățământului gimnazial. Pe cohorte, indicatorii R^2 Nagelkerke de adecvare (fit) ai modelelor sunt: <1945: 0,308; 1946-1955: 0,305; 1956-1965: 0,291; 1966-1975: 0,295; >1975: 0,438.

9 Sondajul cuprinde generații cu trasee educaționale complete, inclusiv studii universitare, până la cohorta celor care au împlinit 18 ani în 2003-2004. Este, de fapt, perioada celei mai rapide expansiuni a cifrelor de școlarizare din învățământul superior.

Bibliografie

- Blau, P. M. și Duncan, O. D. (1967) *The American occupational structure*. New York: John Wiley & Sons, Inc.
- Boguszak, M., Matijū, P. și Peschar, J. (1990) Educational mobility in Czechoslovakia, Hungary and the Netherlands. *Social Reproduction in Eastern and Western Europe: Comparative Analyses on Czechoslovakia, Hungary, the Netherlands and Poland*. Nijmegen: OOMO-REEKS, 211-262.
- Boudon, R. (1973) *L'inégalité des chances; la mobilité sociale dans les sociétés industrielles*. Paris: A. Colin.
- Breen, R. și Goldthorpe, J. H. (1997) Explaining educational differentials. *Rationality and Society*, 9, 3, 275.
- Comisia Națională de Statistică (1990) *Anuarul Statistic al României*. București.
- De Graaf, P. M. (1986) The impact of financial and cultural resources on educational attainment in the Netherlands. *Sociology of Education*, 59, 4, 237-246.
- DiMaggio, P. (1982) Cultural capital and school success: The impact of status culture participation on the grades of US high school students. *American Sociological Review*, 47, 2, 189-201.
- Florescu, M.-C. (2010) *Evoluția învățământului vocațional românesc 1918-2000*, Facultatea de Științe Economice. Oradea: Universitatea din Oradea.
- Ganzeboom, H. B. G. și Treiman, T. J. (2003) Three Internationally Standardized Measures for Comparative Research on Occupational Status, în J. H. P. Hoffmeyer-Zlotnik și C. Wolf (eds.), *Advances in Cross-National Comparison: A European Working Book for Demographic and Socio-Economic Variables*, New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers, 159-193.
- Gerber, T. P. și Hout, M. (1995) Educational stratification in Russia during the Soviet period. *The American Journal of Sociology*, 101, 3, 611-660.
- Goldthorpe, J. H. (1996) Class analysis and the reorientation of class theory: the case of persisting differentials in educational attainment. *The British journal of sociology*, 47, 3, 481-505.
- Hanley, E. și McKeever, M. (1997) The persistence of educational inequalities in state-socialist Hungary: trajectory-maintenance versus counterselection. *Sociology of Education*, 70, 1, 1-18.
- Hatos, A. (2006) *Sociologia educației*. Iași: Polirom.
- Hatos, A. (2009) Educație și excluziune socială în România, în A. Hatos și S. Săveanu (eds.), *Educația și excluziunea socială a adolescenților din România*, Oradea: Universității din Oradea, 11-36.
- Heyns, B. și Bialecki, I. (1993) Educational inequalities in postwar Poland, în Y. Shavit și H. P. Blossfeld (eds.), *Persistent*

- inequality: Changing educational attainment in thirteen countries*, Boulder: Westview Press, 303-335.
- Korupp, S. E., Ganzeboom, H. B. G. și Van Der Lippe, T. (2002) Do Mothers Matter? A Comparison of Models of the Influence of Mothers' and Fathers' Educational and Occupational Status on Children's Educational Attainment. *Quality and Quantity*, 36, 1, 17-42.
- Kreidl, M. (2005) Socialist Egalitarian Policies and Inequality in Access to Secondary and Post-Secondary Education: New Evidence Using Information on Detailed Educational Careers and Their Timing.
- Lucas, S. R. (2001) Effectively Maintained Inequality: Education Transitions, Track Mobility, and Social Background Effects. *American journal of sociology*, 106, 6, 1642-1690.
- Mach, B. W. și Peschar, J. L. (1990) On the changing role of education in social reproduction in different sociopolitical systems. *Class structure in Europe: new findings from East-West comparisons of social structure and mobility*, 92.
- Mare, R. D. (1980) Social background and school continuation decisions. *Journal of the American Statistical Association*, 75, 370, 295-305.
- Mare, R. D. (1981) Change and stability in educational stratification. *American Sociological Review*, 46, 1, 72-87.
- Matijù, P. (1990) Family effect on educational attainment in Czechoslovakia, the Netherlands and Hungary. *Social Reproduction in Eastern and Western Europe*, 187-210.
- Matijù, P. (1993) Who Won and Who Lost in a Socialist Redistribution, în Y. Shavit și H. P. Blossfeld (eds.), *Persistent Inequality. Changing Educational Attainment in Thirteen Countries*, Boulder, Oxford: Westview Press.
- Matijù, P., Reháková, B. și Simonová, N. (2003) Transition to University under Communism and after Its Demise: The Role of Socio-economic Background in the Transition between Secondary and Tertiary Education in the Czech Republic 1948-1998. *Sociologický Casopis/Czech Sociological Review*, 39, 3, 301-324.
- Meyer, J. W., Ramirez, F. O. și Soysal, Y. N. (1992) World expansion of mass education, 1870-1980. *Sociology of Education*, 128-149.
- Nieuwbeerta, P. (1996) Educational Expansion and Educational Reproduction in Eastern Europe, 1940-1975, în H. v. d. Wusten (ed.), *Proceedings of workshop: Transformation Processes in Eastern Europe*, The Hague: NWO, 165-185.
- Parsons, T. (1967) *Sociological theory and modern society*. New York: Free Press.
- Raftery, A. E. și Hout, M. (1993) Maximally maintained inequality: Expansion, reform, and opportunity in Irish education, 1921-75. *Sociology of Education*, 66, 1, 41-62.
- Shavit, Y. și Blossfeld, H. P. (1993) *Persistent Inequality: Changing Educational Attainment in Thirteen Countries. Social Inequality Series*. Boulder: Westview Press.
- Simkus, A. și Andorka, R. (1982) Inequalities in educational attainment in Hungary, 1923-1973. *American Sociological Review*, 47, 6, 740-751.
- Simonová, N. și Antonowicz, D. (2006) Czech and Polish Higher Education-from Bureaucracy to Market Competition. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 42, 3, 517-536.
- Szelényi, S. și Aschaffenburg, K. (1993) Inequalities in educational opportunity in Hungary. *Persistent inequality. Changing educational attainment in thirteen countries*, 273-302.
- Treiman, D. J., Ganzeboom, H. B. G. și Rijken, S. (2003) *Educational expansion and educational achievement in comparative perspective*, California Center for Population Research. Online working paper series, Los Angeles: California Center for Population Research.
- Vlăsceanu, L. (2007) *Sociologie și modernitate. Tranziții spre modernitatea reflexivă*. Iași: Polirom.
- Voicu, B. și Vasile, M. (2010) Rural-urban Inequalities and Expansion of Tertiary Education in Romania. *Journal of Social Research & Policy*, 1, 1, 5-24.